

СЛІДАМИ НАШИХ ПУБЛІКАЦІЙ

УДК 94 (744)

Григорій Поперека

БІЛІ ПЛЯМИ ЗИМИ 1708 – 1709 рр.

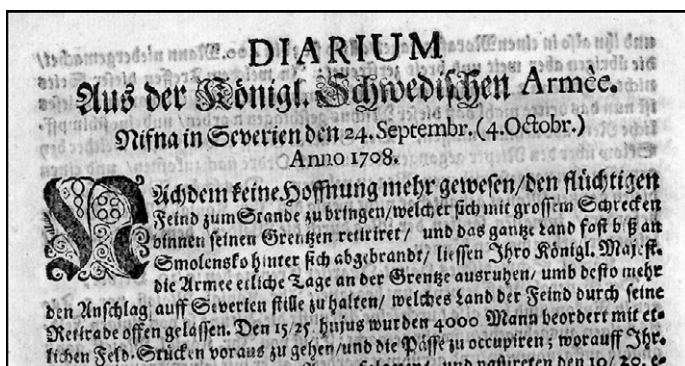
У статті аналізується хід бойових дій на Сумщині під час Північної війни в кінці 1708 року. Зокрема, уточнюються дати окремих боїв, а також назви деяких населених пунктів. Розглянуто різницю в описанні та оцінці тих чи інших подій у шведських і російських джерелах.

Ключові слова: Північна війна, Мазена, шведи

На одній з околиць Іваниці, села в Недригайлівському районі на Сумщині, є гора Батюжка. Існує легенда, за якою гору прозвали Батюжкою тому, що нею українські козаки, які воювали на боці Росії під час Північної війни 1700 – 1721 рр., гнали шведських вояків батогами. Щороку весняна вода вимиває з гори шар глею, а трапляється, що і людські кістки. Кажуть, що то останки шведів, які в ті далекі роки втікали цією дорогою. Можливо, і так... Ті часи давно вкрились віковим пилом історії, і знайти істину про події далекої минувшини навряд чи вдасться. Із історичних джерел теж віє вітерцем, м'яко кажучи, легкої неправди. Кожна воююча сторона, як шведи, так і росіяни здебільшого нотувала свої перемоги, і питання, хто кого і коли побив, потребує ретельнішого вивчення. Залишимо це науковцям-історикам, а ми спробуємо проаналізувати тільки те, що лежить на поверхні.

У кінці осені 1708 року шведський король Карл XII невпинно вів своє військо до своєї найбільшої поразки, до Полтави. Від спаленого росіянами Батурина шведська армія посунулася у напрямку Гадяча. Наближались холоди, і військо потрібно було готувати до зимівлі. Гетьман Іван Мазена запропонував Карлу XII розташувати зимову штаб-квартиру в місті Ромни. Король погодився, і головний квартирмейстер шведів, генерал від інфантерії Аксель Гілленкрот отримав завдання розквартирувати армію в роменській окорузі. В пошуках харчів та житла шведи стали нищпорити по навколишніх селах.

Розташовані майже на лінії кордону Гетьманщини й Слобожанщини, яку шведи вважали ворожою територією, козацькі слободи Деркачівка, Терни та Вільшана стали головними місцями «зачистки» території супротивника від можливої загрози. «Грицько сотник роменський с Шведами

Фрагмент сторінки з щоденника невідомого каролінця

© Поперека Григорій Іванович – краєзнавець (сміт Недригайлів Сумської області).

непрестанно набеги чинили и города разоряли, а именно местечко Смелое Печерского монастыря, и город Недригайлов и два села сумского полку разорили», – писав князь Дмитро Голіцин про події тих часів.

2010 року в журналі «Сіверянський літопис» був опублікований досі не відомий щоденник вояка шведської армії. Вчені припускають, що знайдені нотатки найвірогідніше написані кимось із найманців одного із шести німецьких драгунських полків, що брали участь у поході Карла XII. Є в цих документах і декілька рядків про бойові дії шведів на території нашого району.

Зокрема, в щоденнику є такий запис: «... надійшли відомості, що ворог розташувався у селі Ольсефа (Вільшана) 2 милі вздовж руського кордону. Було наказано направити туди полковника Дюкера з 1000 кіннотників і 1/11 грудня звідти вигнали не одного ворога, а також 50 чоловік посічено під час втечі, а село спалено»¹.

Хочеться відразу привернути увагу до дат, оскільки багато плутанини в опису тих подій закралось саме через різницю в календарях. У щоденнику через дріб вказано дві дати: перша – за шведським (юліанським) календарем, який на один день випереджав російський (юліанський), а друга дата – вже за новим європейським (григоріанським). Отже, коли роменський ієромонх Йосаф 30 листопада зробив запис («Року 1708 Шведы конные и пешие всю слободу Ольшану разогнали, а казаки батал чинили з Шведами до самого Городища, и пощады не було од Шведов никому»), то за шведським календарем був перший день зими, а на григоріанському календарі було вже 11 грудня 1708 року.

Легенда про те, що під час російсько-шведської війни 1708 року недригайлівська фортеця встояла під натиском шведів, розповсюджена і донині. Розповідають, нібито російський самодержець Петро I, довідавшись про те, що містечко Дригайлів витримало штурм шведів, мовив: «Да какой же это Дригайлів, коли не дрогнул». Слово царя – закон, отож відтоді й став Дригайлів Недригайловом. Так розповідає легенда, а як же було насправді?

Карта бойових дій шведської армії у листопаді – грудні 1708 р.

У щоденнику щодо Недригайлівського занотовано:

«При поверненні він (Дюкер) здійснив наступ на руське місто Дригайлів, розташоване за одну милю звідси, яке він розпорядився підпалити, й увійшов туди

2(12) грудня; в той же час він втратив не більше одного чоловіка»². Отже, виходить, що біля Недригайлова шведи були 1 – 2 грудня за своїм, або 11 – 12 грудня за григоріанським календарем.

Відомо, що до Лебедина, де на той час була штаб-квартира Петра I, недригайлівця-ми був відряджений гінєць – священик Олександровський. Скоріше за все він відбув у ніч з 11 на 12 грудня за григоріанським календарем. Відомо і те, що цар розпорядився, щоб 15 грудня до вечора загін донських козаків під керівництвом капітан-поручика Ушакова став біля Недригайлова. Як бачимо, у царя був час на роздуми з 12 до 15 грудня. Тут можливі такі варіанти: або поява недригайлівського гінця сполохала царську свиту наближенням шведів, і Петро наклав п'ятами з Лебедина до Сум, або він уже перебував у Сумах, де саме оглядав місцеві укріплення, і вже звідти видав наказ Ушакову. Маючи штаб-квартиру в Лебедині, Петро I неодноразово залишав це місто. 13 грудня 1708 р. він приїжджав до Сум, щоб перевірити, як виконується його наказ про відбудову тут фортеці³.

Останній запис щоденника невідомого каролінця датований 5/15 грудня, тобто тим днем, коли б на вечір до Недригайлова мала прийти допомога:

«Вчора генерал-майор Крузе напав на 1500 донських козаків, які зі своїм командиром Фроловичем перебували в селі Городки, за чотири милі звідси, частину з них перебив, а решту загнав в одне болото, куди вони кинулися тікати пішки. Він здобув 1100 осідланих коней, 6 знамен і багато зброї. Знамена і 10 полонених були сьогодні доставлені сюди і представлені Його Королівській Величності»⁴. Як свідчить цей запис, командир Фролович (напевно, Фрол Висковатий) бився зі шведами не в Недригайлові, а в Городищі. А ось рядки із опису села Городища відомим літописцем Філаретом (Д. Г. Гумілевським): **«Предание говорит, что здесь стояла русская батарея, во время кампании Петра I с Карлом XII, – счастливо работавшая ядрами и пулями против шведов; в недавнее время находили здесь конские военные уборы, мундштуки, подковы, – пушечные ядра и прочее. Эта крепость и теперь называется городком, откуда и название слободки Городища»**. Як бачимо, інша сторона теж доволі вдало воювала.

Дорога з Городища звивається вгору по Батюжці. На піденний захід, на Ромни, сунулися по ній шведські вояки. Невідомо, чи поверталися вони тоді зі здобутками на свої зимові квартири, чи втікали від «летючого» загону капітан-поручика Ушакова, який чомусь завжди запізнавався з допомогою. Відомо, що раніше не встиг Ушаков допомогти тернівцям, про що 12 грудня доповідав Петру I: **«Писал до милости твоей прежде всего, что неприятель за нашим подъездом был до Тернова, и оный пришед то местечко выжег... И я посылал того числа сильную партию на сигурсе к тому местечку, и неприятеля в том местечку малым, что не застали и гнали за ним, а догнать не могли»**.

Не довго перебували шведи на Сумщині. Карлу XII не сподобались провінційні Ромни, і він скерував своє військо в напрямку Гадяча, де, на його думку, були кращі умови для зимівлі. Вся армія виступила 17 грудня 1708 року. «Війська російського генерала Аларга штурмом оволоділи Ромном, – писав про події наступного дня літописець. – Будучи роз'ярені до божевілля, руйнували місто і рубали свою невинну братію роменців, палили їх будинки, забрали всю худобу, а те, що не змогли, знищили і привели до пустки»⁵.

Багато загадок – білих плям історії залишила та війна. Зокрема, в знайденому щоденнику є такий запис: **«28 листопада (8 грудня) полковник Таубе з 360 драгунами підійшов до села Горнетті (?), де він досить вдало оточив 2500 руських, в результаті чого більша частина була побита і спалена. Ті, хто прибув з дороги, повтікали пішки в болото, де їх не можна було переслідувати. А шведи, крім решти здобичі, привели з собою 900 осідланих коней і мали не більше 6 вбитих та поранених. Того ж дня майор Фройденфельт у найближчому селі вигнав партію ворога з 200 кіннотників»⁶**.

Це описано події, що передували нападу Дюкера на Вільшану, а значить, відбувались десь поряд. По даті описане майже збігається з розоренням шведами Тернів (за іншими даними, Терни були спалені 9 грудня). А відомий чернігівський дослідник С. Павленко, цитуючи щоденник шведського воєнного історика, камергера

Карла XII, – Адлерфельда, наводить іншу дату – 10 грудня. «10 грудня полковник Функ с 500 кавалеристами був відряджений, щоб покарати й привести до тями селян, які збиралися у загін в різних місцях. Функ перебив понад тисячу людей в маленькому містечку Тереї (Терейській слободі) й спалив це містечко, спалив також і Дригалів (Недригайлів). Він спопелив також кілька ворожих козачих сіл та наказав перебити всіх, хто зустрічався, щоби вселити жах»⁷.

Напевне, іноземець так сприйняв на слух невідому йому назву, і Тернетті стало Горнетті. Можливо. Це питання, і питання, що то було за невідоме село, з якого шведський загін майора Фройденфельга вигнав 200 кіннотників, залишаються поки що відкритими. Можливо, тим невідомим селом і була Деркачівська слобода, бо відомо, що вже за день-другий після описаних подій деркачівські козаки були серед захисників Недригайлівської фортеці.

Варто зазначити, що полковнику Функу, базуючись, зокрема, і на його власних розповідях, приписують декілька кривавих подвигів. Ми вже бачили, як Адлерфельд стверджував, що полковник спалив Недригайлів. Утім, історичні джерела переконливо свідчать, що шведам так і не вдалося захопити Недригайлів. Сергій Павленко пояснює невідповідність тверджень шведських джерел реальним подіям і фактам тим, що шведські офіцери свої явні невдачі на «ворожій території», що належала в той час Московії, «прикривали відверто брехливими рапортами, сподіваючись, що їх ніхто не перевірить»⁸.

Слід відзначити ще один важливий момент воєнних дій того періоду. На момент наступу шведів основні сили Сумського полку перебували поблизу Гадяча, обороняючи південні кордони від можливого вторгнення татар. Краща частина козаків у складі тисячного загону полковника Г. Квітки воювала в Персії, а сам полк у квітні 1708 року був добряче пошматований повсталими «булавінцями» в бою під Валуйками. Тож за зброю брались ветерани – старі козаки, які ще могли тримати в руках шаблі, та молодь, котра гарячково рвалась до бою. На захист своїх містечок стали навіть жінки та діти, проте протистояти добре вимуштрованим найманцям шведської армії було важко навіть за фортечними мурами.

Поросли бур'янами та віковим лісом місця давніх битв. Ще в середині минулого століття на окраїні Іваниці можна було розпізнати козацькі кургани та декілька шведських могил. Нині все це розорано потужними тракторами – «залізними конями» радянської доби. Скільки всього втрачено для науки, тепер можливо тільки здогадуватись.

1. Щоденник бойових дій шведської королівської армії на Сіверщині 1708 року // Сіверянський літопис. – 2010. – №6. – С.164.

2. Там само.

3. Сапухіна Л. П. Історія Сумських козацького та гусарського полків – Суми: «Рідний край», 2005. – С.15.

4. Щоденник бойових дій... – С.164 – 165.

5. Сахно Ф. І. Історія Смілого. – К.: «Варта». – 2004. – С.139.

6. Щоденник бойових дій... – С.164.

7. Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии.– Чернигов: Русь, 2007. – С.38.

8. Там само. – С.40 – 41.

В статье анализируется ход боевых действий на Сумщине во время Северной войны в конце 1708 года. В частности, уточняются даты отдельных боев, а также названия некоторых населенных пунктов. Рассмотрены различия в описании и оценке тех, или иных событий в шведских и российских источниках.

This article analyzes the combats in Sumy region during the Northern War in late 1708. In particular, it specifies the dates of combats, as well as the names of some localities. The article also considers the difference in the description and evaluation of various events in the Swedish and Russian sources.